

**Інтерв'ю з Наталією Черниш,
доктором соціологічних наук, професором кафедри
соціології Львівського національного університету імені Івана
Франка напередодні 70-ліття від дня її народження**

(інтерв'ю проводила Тетяна Лапан, доцент кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка)

Т.Л.: Наталіє Йосипівно, для нас важливим є Ваше особисте становлення як людини крізь призму Вашої біографії. Які основні події, дати і люди у житті мали вплив на Вас як особистість? У Вашому випадку, хто чи що більшою мірою вплинуло на Ваш професійний вибір: Ваша особиста працьовитість, самодисципліна, творчий і науковий потенціал чи вплив соціального оточення: батьків, вчителів, друзів, колег? Чому вибір був за соціологією, а не іншою “молодою та незнайомою” наукою?

Н.Ч.: До соціології мій шлях був довгим і звивистим: за своєю першою освітою я є істориком, за першим науковим ступенем — філософом, за другим, докторським, — соціологом. Коли я вступала на історичний факультет Франкового університету (а це було 1966 року), соціології як самостійної академічної науки в СРСР не було, я й гадки про неї не мала. Мої батьки були істориками, можливо, тому з дитинства мене приваблювала історія, а ще конкретніше — така її гілка, як археологія. Водночас я мала певний хист до писання творів (навіть у віршах), видавала шкільну газету, паралельно досить успішно займалася спортом, мала кілька спортивних розрядів (з плавання, настільного тенісу, перегонів на лижах, стрільби з рушниці), до того ж любила співати сучасних пісень, навіть англійською мовою, на шкільних вечірках разом із нашим ансамблем — тобто з дитинства мала багато зацікавлень і уподобань. Усе це, звісно, ускладнило обрання життєвого шляху в якомусь конкретному напрямі. Перемогли історія з археологією, хоча батьки дали мені волю у виборі професії і не сильно тиснули своїми настановами. Маю на увазі, що їх чомусь лякала моя доля як журналіста і тим паче як спортивного тренера чи співачки, але якогось спротиву чи напрямлення на інше я не відчувала. Після довгих міркувань я подала документи на історичний факультет.

Під час навчання я приглядалася до інших наук, що їх тоді викладали в істориків. Мені не дуже подобалося занурення у давні часи та події — за натурою я була більше “соціальною істотою”, активно втручалася в життя в ба-

гатьох сферах, енергія так і била з мене. Але цю енергію та активність тоді можна було проявляти у дуже вузькому спектрі; я це підсвідомо відчувала й, оскільки не любила усіякі примуси та обмеження, давала собі волю (поза навчанням) в університетському театрі студентських мініатюр і на спортивних змаганнях.

З усіх наук, що тоді викладалися, мене зацікавила та частина філософії, яка займалася вивченням суспільства, переважно сучасного. Мабуть, у виборі життєвого шляху під час навчання велику роль відіграють постаті наших учителів і викладачів; отак і мене примітила професор О.Веремєєва, яка після моїх спроб самостійно тлумачити твори класиків марксизму-ленінізму на старших курсах багато працювала зі мною, допомагаючи шукати свою тему, а згодом продовжила своє наукове керівництво, коли я писала свою кандидатську дисертацію із філософії.

Отже, майже 20 років свого життя я присвятила філософії. Саме цій кафедрі філософії була тоді (у 1970–1980-х) підпорядкована соціологічна лабораторія Львівського державного університету. Після захисту дисертації мені як “навантаження” й доручили керівництво цією лабораторією, тому певна частина мого шляху йшла паралельно філософськими та соціологічними стежками. Соціологія припала мені до душі багато в чому тому, що на відміну від умоглядної філософії мала унікальний інструментарій емпіричних досліджень, які могли підтвердити чи спростувати будь-які теоретичні побудови. Я і дотепер вважаю, що поєднання теорії з емпірією є найсильнішою рисою соціології на відміну від багатьох наук — від абстрактно-теоретичних до суто прикладних за характером. Інша річ, що багатьом соціологам і сьогодні далеко не завжди вдається дотримуватися балансу цих двох компонент, про що скажу принагідно далі.

Тож вибір був зрештою на користь соціології, і я жодним чином не шкодую за цим. Сказати ж детально, чому саме соціологія, дуже важко навіть тепер. Пригадую слова Л.Толстого: якщо ти можеш сказати, за що ти кохаєш якусь людину, то ти її, напевно, не кохаєш. Радше, як і у Г.Сковороди, маю справу із “сродною працею” — вона мені до душі, вона мені рідна, я її роблю із задоволенням і дуже рідко сприймаю як обтяжливу справу. І мій шлях не був винятком — багато моїх ровесників-соціологів прийшли в соціологію з різних наук, здебільшого з економічних, але також і з філософських, психологічних, філологічних, навіть фізико-математичних. Так наша соціологія ставала на ноги.

Т.Л.: Якщо М.Драгоманова, М.Грушевського, Б.Кістяківського, М.Шапала віднести до зачинателів української соціології, то в історії будь-якої науки, в тому числі й соціології, має бути період її класичного розвитку. Для мене період “української класики” пов’язаний передусім із групою тих соціологів, яким сьогодні від 50–60 років і більше. Вони, як і класики за кордоном на зламі XIX–XX століть, зробили можливим процес інституціоналізації та академізації соціології в Україні. Водночас до “української класики” поза межами України можна віднести й доробок українських соціологів на еміграції празького міжвоєнного періоду, хіба що в цей час (1924–1945) за формальними ознаками не можна говорити про інституціоналізацію української соціології в Чехословаччині, хоча деякі ознаки тоді були сформовані. Йдеться, до при-

кладу, про створення у 1919 році Українського соціологічного інституту у Відні, а згодом про його перенесення до Праги, про утворення перших кафедр соціології в українських вищих інституціях у Чехословаччині, видання там же соціологічних часописів і праць тощо). Чи вважаєте Ви, що в сьгоднішніх умовах відбувається процес повторної інституціоналізації та академізації, якщо взяти до уваги (як класичні) празький еміграційний чи радянський періоди в розвитку української соціології? Ви, Наталіє Йосипівно, значною мірою долучилися до процесу інституціоналізації та академізації соціології в Україні. Як Ви вважаєте, на сьгоднішній день чи вдалося нам сповна здійснити цей процес? Чи є він завершеним?

Н.Ч.: Поставлюся до цього питання обережно, оскільки наведені Вами міркування змусили мене подивитися на українську соціологію саме під цим кутом зору. Унікальність розвитку української соціології полягає в тому, що вона мала дві гілки — пагони першої, в самій Україні, безжально знищувалися незабаром після встановлення радянської влади, пагони другої (на чужині) не мали можливості природно розвиватися і давати повноцінні плоди. Коли М.Грушевський та його соратники створили на вигнанні саме Український соціологічний інститут (часто всупереч своїм попереднім науковим зацікавленням), вони зробили це з метою зрозуміти причини поразки національно-визвольних змагань 1918–1920-х років та увиразнити прагнення тодішнього українського суспільства. Чого саме воно прагнуло? Незалежності аж до створення власної держави чи самостійності лише в галузі культури та автономії у складі інших держав у якості їхньої меншопартійної окраїни? Коли ж під час “хрущовської відлиги” в СРСР реанімували соціологію, то зовсім з іншою метою: вона мала допомогти радянській владі у виконанні низки суто утилітарних завдань — від розв’язання проблем підвищення ефективності праці у народному господарстві до забезпечення процесу комуністичного виховання учнівської та студентської молоді. Тому не дивно, що формування соціологічної класики в таких різних просторово-часових та ідеологічних локусах мало відмінний характер. Але я особисто добре знаю і поважаю науковий доробок таких учених — представників цих двох гілок, як В.Старосольський і О.Якуба, М.Грушевський і Н.Паніна, М.Шаповал і І.Попова, О.-І.Бочковський і В.Оссовський, та багатьох інших. Вони і є для мене класиками.

Що ж до інституціоналізації соціології, то, на мою думку, цей процес може тривати довго, значно довше, ніж утворення соціологічної класики в межах своєї наукової спільноти. Попри всі ідеологічні тиски, табу і заборони ще в умовах існування СРСР закладалися ті підвалини інституціоналізації соціології, які після проголошення незалежності України були розвинуті у поважні досягнення. Йдеться про майже блискавичне перетворення соціології на академічну науку, створення низки кафедр, а згодом і факультетів соціології у вищих навчальних закладах; розпочато роботу спеціалізованих рад, з’явилася низка соціологічних дослідницьких центрів, здійснено видання соціологічних часописів, утворено Соціологічну асоціацію України тощо. Разом із тим кожна з цих складових вимагає свого вдосконалення, як і оптимізація всього процесу. Візьміть визначення терміна “інституціоналізація”, і Ви побачите, яким далеким до завершення є цей процес у нашій

країні. До прикладу: “Інституціоналізація — це перетворення будь-якої сфери людської діяльності, в тому числі й науки, у сталу і самодостатню систему, здатну діяти у напрямі задоволення певної суспільної потреби”. Тут кожна складова вимагає долучення до її реалізації таких зусиль, що про якийсь кінцевий результат ще годі й мріяти. Тому можна, звичайно, вживати вираз “повторна інституціоналізація”, але з певними застереженнями, і дивитися на реальний стан та історичні умови більше, ніж на означення.

Т.Л.: *Ю.Андропов на початку 80-х років ХХ століття констатував: “Ми не знаємо суспільства, у якому живемо”. Ця оцінка була дана радянському суспільству на завершальному етапі його історичної траєкторії. Як Ви вважаєте, чи не є “формула Андропова” актуальною і сьогодні? Чи й українські соціологи не так добре знають суспільство, у якому живуть? Можливо, Ви заперечите чи спростуєте цю тезу. Яким чином можна змінити ситуацію?*

Н.Ч.: У радянські часи керівництво СРСР справді не знало суспільства, у якому воно владарювало, за що, зрештою, й поплатилося. Мене дотепер дивує, чому найвища влада і тепер так вперто уникає знання про реальний стан суспільства та ігнорує досвід інших країн. Мені дивно, коли за позірної підтримки гасла про запровадження “пожиттєвої освіти” представники владних структур на кожному кроці самі виказують кричущу професійну некомпетентність і невігластво. Адже український випадок не є унікальним; багато країн навіть з колишнього “соціалістичного табору” й деякі республіки з СРСР змогли досить швидко подолати так звану радянську спадщину і стрімко рушити вперед. А Україна — країна з колосальними природними, соціальними і людськими ресурсами — так довго борсається в цьому болоті й наразі не здатна продемонструвати світові нічого більше, ніж силу корупції чи кумівства (звичайно, за винятком Майданів). Оці всі плачі про потребу сильної руки чи фінансової підтримки Заходу, про лишень “навздогінний” розвиток, про те, що “так історично склалося”, не можуть спростувати доконаного факту фахової неспроможності влади та її небажання вчитися. Але певною мірою це притаманне і звичайним людям, і українській соціології. Я не знаю нації, де б уроки історії так погано засвоїли геть усі — від найвищих владних постатей і до пересічного громадянина. До речі, хто дасть мені відповідь: чому всі ці владні обличчя з кожним роком дедалі більше нагадують вгодовані пики? Хоч би хто і хоч би коли діставався до влади, чомусь одразу починає гладшати і ледве влізати в екран телевізора...

Що ж до українських соціологів, то й вони знають своє суспільство ще недостатньо добре з різних причин. Оскільки соціологія — наука наполовину дослідна, то першою чергою потрібне відповідне фінансування з боку влади. Про владу та її небажання вчитися і знати реальний стан речей вже було сказано; від цієї констатації плавно перейдімо до систематичного врізання коштів на проведення досліджень, на роботу науково-дослідницьких установ, на оплату опитувань та інших замірів ситуації в Україні. На одному ентузіазмі далеко не зайдеш, про що свідчить “випадіння” України із нових хвиль міжнародних соціологічних досліджень через тривіальний

брак коштів. І хто знає, якими титанічними зусиллями супроводжується пошук необхідних коштів для щорічних моніторингів, що їх проводить Інститут соціології НАН України; хто може уявити собі, що випуск єдиного в країні академічного видання з соціології здійснюється за допомоги добровільних пожертв колеґ по цеху... Це все зрозуміло і вже стало “загальним місцем”, бо й решта наук у країні мають не кращу фінансову ситуацію. Крім того, викликає подив вперте небажання влади принаймні ознайомитись із результатами проведених досліджень — згадати хоча б наш останній жовтневий (2017 року) III Конгрес Соціологічної асоціації України, присвячений соціальним нерівностям, який пройшов абсолютно непомітно для наших очільників, хоча вибухова ситуація із бурхливим зростанням цих нерівностей у країні навпрост загрожує їхньому ситому існуванню. І соціологія в цьому сенсі чітко вхоплює суспільні настрої: недарма XVIII Всесвітній конгрес соціологів 2014 року був присвячений нерівностям, а наступний XIX конгрес влітку 2018 року буде присвячений уже насильству, що виникає як реакція на кричущу несправедливість щодо обездолених та виключення їх із повноцінного життя.

Що ж до вітчизняних реалій, то багато в чому (крім зовнішніх причин, яких, крім поганого фінансування, є ще кілька) самі соціологи завинили тим, що їхні наукові розвідки про сучасне українське суспільство є недостатньо запитуваними і з боку влади, і з боку самого цього суспільства. Можна скільки завгодно лементувати про брак коштів та неувагу влади, покликатися на стереотипи громадської думки щодо соціології (мовляв, “уся соціологія є продажною політичною повією”), але, мабуть, і самі ми хибуємо на “дрібнотем’я”, на втечу у прикладні (маркетингові чи електоральні) дослідження, на необізнаність із сучасними методами і технологіями емпіричних досліджень, на довгі терміни як проведення цих досліджень, так і осмислення їхніх результатів тощо. Інколи від початку якогось дослідницького проекту і до оприлюднення хоча б дескриптивного чи аналітичного матеріалу проходить так багато часу, що отримана соціологічна інформація втрачає свою актуальність і цінність. Можливо, тому ми і досі не знаємо, в якому суспільстві ми живемо і як виборсатись із застою та стагнації. Кожне політичне потрясіння відкидає нас на кілька років назад; не варто дивуватися, що ми дотепер ще не досягли рівня розвитку 1991 року, тоді як багато країн пішли далеко вперед. Як на мене, тут завинили ми всі:

- непрофесійна влада, яка вперто не бажає вчитися і всю свою енергію скеровує на особисте благополуччя;
- соціологія, яка ховається у мушлю академічної університетської науки або переходить на “хліби” різного роду ґрантів, або діловито тче нескінченну павутину заробітчанства;
- пересічні громадяни з їхніми патерналістськими настановами і пасивністю внаслідок втоми від регулярних негараздів. Надто тонкий шар активного в соціальному плані населення, відплив “інтелекту” талановитої та креативної молоді сповільнюють соціальний розвиток країни і змалюють надії на її злет.

Як змінити цю ситуацію? Переважна відповідь — “не знаю”; себто все впирається у відсутність оцього знання, яке слід набувати усім. Владі слід вчитися, бо українські реалії не є цілком унікальними, і світовий досвід дає добрі приклади виходу з перманентної кризи. Те саме стосується й соціологів, багато з яких, досягнувши певної сходинки чи обійнявши якусь посаду, вважають, що вчитися мають хіба що діти; найяскравіше ця нехоть до знань дістає прояв у незнанні іноземних мов та нездатності осмислювати ті процеси, які мають місце у розвитку сьогочасного соціуму та соціологічної думки сьогодення. Тож нам слід вчитися все своє професійне життя, інакше ми випадемо із шерех фахівців і остаточно позасинаємо у своєму загумінковому провінційному болоті. І людям нашим також треба *навчитися вчитися* впродовж усього життя, бо життя не стоїть на місці й весь час намагається втекти від нас, а коли ми не встигаємо за ним, робить нас смішними й недолугими навіть в очах наших дітей. Адже в усіх цих трьох сферах — влада, соціологія і суспільство — проблеми виникають тоді, коли кажуть, розводячи руками, “не знаємо, що робити”. Не знаємо — то треба знати, а щоби знати, слід вчитися. І я не бачу інших рецептів.

Водночас ідеться про рецепт, що складається з кількох інгредієнтів. Хочу покликатися на глибоку думку відомого американського соціолога японського походження Таїчі Сакая: з інформації, що нас оточує, слід видобувати знання, а знання перетоплювати на мудрість. Оця славновідома, але призабута формула: **“інформація — знання — мудрість”** і втілює для мене шлях виходу із багатьох наших негараздів. На жаль, багато нашого люду, особливо молодь, ледве дає собі раду із надлишком інформації, яка вже перетворилася на *ексформацію* (тобто вже не сприймається і залишається зовнішньою стосовно людини), і не може відрізнити правдиву інформацію від фейкової. Але значно гірше стоїть справа із набуттям знань, бо навіть за наявності їх часто використовують для знищення довкілля і людства, а не на його добробут і процвітання. Прикро відома в цьому плані українська говірка: “знати, аби багато вкрати і не сісти” у багатьох випадках символізує такий різновид “житейської мудрості”, якого треба рішуче позбавлятися, бо із цим ми ніколи не увійдемо до світової спільноти як нація молода і водночас мудра, здатна на інноваційні прориви в майбутнє.

Т.Л.: *Які зміни/динаміку/трансформації у сьогоденній українській соціології Ви помітили порівняно з кінцем ХХ століття?*

Н.Ч.: Думаю, що особливо сильних змін у нашій соціології ще не сталося. Найголовніше, що їй притаманне, — це вперте небажання чи неспроможність довершити цілісну структуру соціології як науки. Завжди згадую вираз свого колеги (на жаль, його вже нема з нами) В.Тарасенка про те, що українська соціологія нагадує йому хату, яка має досить міцний фундамент (тобто прикладні дослідження) і тоненькі стіни спеціальних і галузевих теорій (або теорій середнього рівня, за Р.Мертоном), але в неї наразі немає даху — загальної соціологічної теорії. Тому він визначав українську соціологію як науку із *недобудованим інтелектом*. Надію в нього викликав лише комин (димар), з якого йшов дим: це були ознаки того, що життя нашої соціологічної спільноти все ж таки жевріє. Оця фобія до теоретизування

вкупі з малою обізнаністю у розвитку світової соціологічної думки, відрив теорії від емпіричних досліджень (а інколи й пріорва), нездатність навіть за умови отримання нової соціологічної інформації трансформувати її в нове знання, запропонувати суспільству мудрі розв'язання наявних проблем — усе це не подолано і досі. Минуло понад 25 років від початку розвитку соціології в Україні як самостійної науки, а ми ще й нині не можемо здійснити концептуалізацію стану сучасного українського суспільства, втілену у поважну соціологічну метатеорію. Але ж давно відомо, що немає нічого більш практичного, ніж сильна теорія... Хоча певні позитивні зрушення не можна не відзначити.

У 2017-му вийшли друком дві колективні монографії київських соціологів: “Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики” та “Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір”. Це, я вважаю, одні з перших ластівок у справі осмислення реального побутування українського соціуму і водночас книги, що містять поважні теоретичні узагальнення інноваційного характеру та суттєво розширюють використовуваний сьогодні поняттєво-категоріальний апарат, що може послужити вагомим підґрунтям для формування соціологічної науки в посткомуністичних країнах. Не можна нехтувати також появою цілої плеяди яскравих молодих вітчизняних соціологів, які стрімко увірвалися до нашої академічної спільноти, багато в чому завдячуючи регулярному проведенню міжнародного фахового випробування “Кращий молодий соціолог року” Соціологічним центром імені Н.Паніної. Йдеться про С.Бабенко, А.Зоткіна, С.Дембіцького, А.Мельникова, Т.Нікітіну, О.Шульгу та інших, не менш талановитих наших молодих колеґ. Принагідно додам, що починаючи від 2007 року серед переможців цього конкурсу були четверо молодих науковців кафедри соціології Львівського національного університету імені І.Франка — О.Демків, Т.Бурейчак, В.Середа та Д.Судин. Тож дим з комина таки йде, і інтелектуальний дах нашої соціологічної будови поволі зводиться.

***Т.Л.:** Українські соціологи працюють над тим, щоби здобути визнання на міжнародному рівні. Що, на Вашу думку, потрібно для цього зробити в українській соціології?*

Н.Ч.: Одразу скажу, що це дуже нелегка справа в тому сенсі, що на міжнародній соціологічній арені здобути визнання представникові “бідного соціологічного Півдня”, за висловом М.Буравого, можна лише шляхом презентації поважного наукового здобутку. Пригадую міркування на цю тему видатного російського (опозиційного до тамтешньої “придворної соціології”) вченого В.Ядова. На його думку, в соціологічній спільноті Росії не спостерігається концептуальної рефлексії про саме суспільство, тому для російських соціологів головним завданням є створення загальносоціологічної теорії, яка б могла бути визнана професійною спільнотою в якості “гранд-теорії”. В.Ядов вважав, що жодна іноземна “гранд-теорія” для російської соціології не підходить; потрібна власна російська соціологічна теорія. Малою втіхою для української соціології є прикінцевий висновок В.Ядова про те, що в Росії немає свого власного великого макротеоретика. Водночас

ще меншою втіхою для нашої соціології є те, що зарубіжні дослідники зі світовим ім'ям її “не бачать” навіть серед представників соціологічної периферії, до якої російська соціологія все ж таки потрапляє.

Тези В.Ядова підхоплює відомий російський соціолог В.Радаєв, який акцентує те, що експорт локальних дослідницьких продуктів за доби глобалізації стає дедалі проблематичнішим. Що ж робити? Слід, на його думку, конвертувати свій потенціал у форму, яка сприйматиметься світовою соціологічною думкою. Щоправда, стосовно такої форми у Радаєва іще нема чітких уявлень; натомість він вбачає один зі шляхів розв'язання цієї проблеми у формуванні змістових зв'язків чи інтерфейсів між диверсифікованими підходами як у самій соціології, так і поза її межами, обмін сенсами та побудову мостів між соціологією й іншими науками.

Які ж висновки можна зробити для нас, українських соціологів? Як на мене, їх кілька, хоч би як тривіально вони звучали.

1. Наполегливо вчитися та опановувати все багатоманіття здобутків сучасної соціології в їхній гармонійній єдності — і в галузі теорії, і в царині нових методик емпіричних досліджень, аби здобути й регулярно підтверджувати свій фах упродовж усієї своєї професійної діяльності.

2. Бути здатними до поглиблених рефлексій щодо нових соціальних станів, процесів і явищ, до формулювання і відстоювання своїх поглядів у дискусіях зі своїми українськими та зарубіжними колегами¹.

3. Критично ставитися до будь-яких зарубіжних теоретичних традицій та новацій в сенсі відмови від автоматичного перенесення їх український ґрунт; відбір тих “раціональних зерен”, що їх можна використовувати для аналізу реалій сучасної України.

4. У ситуації мультипарадигмальності вміти виокремлювати аксіологічні ядра найпоширеніших підходів і парадигм з урахуванням останніх досягнень соціогуманітарних та природничих наук.

5. Дбати про органічний зв'язок теорії та емпірії; вживати для аналізу усіх секторів соціальної реальності адекватні теоретичним засновкам методи; опановувати швидкісні технології соціологічних досліджень, здатні адекватно відображати й аналізувати швидкоплинну соціальну реальність.

6. Добудувати нашу “соціологічну хату” у сенсі створення загальносоціологічної теорії сучасного українського суспільства.

7. Це може бути різновид “гранд-теорії” (чи загальна соціологічна теорія) для вивчення і пояснення соціальної реальності в посткомуністичних країнах, які постали на теренах колишнього СРСР і мають багато спільного у своєму розвитку.

Т.Л.: *Чи помітили Ви зміни/динаміку/трансформації у світовій соціології порівняно з кінцем ХХ століття?*

¹ Однією з найслабших рис сучасної української соціології вважаю практичну відсутність наукових дискусій в нашій соціологічній спільноті.

Н.Ч.: Відповідь на це запитання міститься і в моєму виступі на жовтневому 2017 року III Конгресі Соціологічної асоціації України, і в його розширеній версії, оприлюдненій у нашому академічному часописі “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” під назвою **“Соціологія сьогодення: теорії та перспективи розвитку”²**. Якщо стисло висловити мої міркування, то вони полягають от у чому. Зміни, трансформації та динаміку розвитку світової соціологічної думки можна помітити лише через порівняння низки змістових характеристик, властивих соціології як науці у певні історичні періоди. Ретроспективний огляд цього розвитку виявляється синхронним до виявленого І.Пригожиним ефекту “стріли часу” (або необоротності часу). Тобто соціологія як наука виникла за взірцем природничих наук початку XIX століття, побудованих на поняттях сталості, порядку, однорідності та рівноваги. Традиційна наука вкупі із соціологією вивчала головним чином замкнуті системи та лінійні співвідношення, в яких малий сигнал на вході викликав малий відгук на виході. Аналітики підкреслюють, що пригожинська теорія акцентує аспекти реальності, найхарактерніші для сучасної стадії прискорених соціальних змін: невпорядкованість, нестабільність, багатоманітність, нерівноважність, нелінійні співвідношення, в яких малий сигнал на вході може викликати потужний відгук на виході (здаймо славнозвісний “ефект метелика”). Більшість систем нині є відкритими; вони обмінюються енергією, речовиною, інформацією з довкіллям. До їх числа відносять біологічні та соціальні системи, а це означає, що будь-яка спроба зрозуміти їх у рамках механістичної моделі сьогодні вже заздалегідь приречена на невдачу.

Стосовно сучасної соціології застосування теорії дисипативних структур Пригожина та його “стріли часу” до вивчення складних соціальних систем сьогодення означає для соціології кілька принципово важливих положень: по-перше, визнання їх переважно відкритими системами, по-друге, розуміння їхнього розвитку як передусім нелінійного за характером, по-третє, потребу в переході від повторюваного і загального до унікального і специфічного. Іншими словами, у світовій соціологічній думці дедалі увиразнюється перехід від класичної впорядкованості й однозначності соціології через гібридні її стани та спроби запровадження універсальї доби глобалізації до сингулярностей та моделей нелінійного розвитку саморегульованих систем з емерджентними характеристиками, характерними для сьогодення. У цьому дістає прояв взаємопов’язаність природничого і соціогуманітарного знання та формується відповідний запит на розширення міждисциплінарних зв’язків між цими науками. Нині соціологія вже не може розвиватися у своїй мушлі, хоч би якою затишною і звичною та була.

Найголовнішим, як на мене, є те, що час стає необоротним і для соціології та соціологів; усі ми більше не можемо дозволити собі бути такими, як раніше, внаслідок зростання відкритості та складності сучасних соціальних систем, з одного боку, і через стрімке застарівання вживаних колись нами

² Див. докл.: Черниш Н. Соціологія сьогодення: тенденції та перспективи розвитку // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2017. — № 4. — С. 5–21.

теоретичних конструкцій та методик емпіричних досліджень — з іншого боку. Розумію, як складно буде всім нам ламати усталені стереотипи теоретизування та набуті навички здійснення соціологічних досліджень, враховувати всі зазначені новації у процесі викладання та підготовки молодих науковців. Але іншого шляху я не знаю. Будемо вчитися, колеги.

Т.Л.: Дякую, Наталіє Йосипівно, за живу цікаву розповідь, яка дає уявлення про Вас і як про людину, і як про відомого українського соціолога старшої генерації, здатного вчитися та опановувати нові складні та незвичні досягнення сучасної науки. Інколи й нам, молодшим за віком, доводиться Вас наздоганяти.

Статтю отримано 14.01.2018

Вікторві Володимировичу Танчеру — 75!

23 січня виповнилося 75 років Віктору Володимировичу Танчеру — провідному вітчизняному соціологові-теоретику і історикові соціологічної думки, докторові філософських наук, професорові. Віктор Володимирович без перебільшення є одним із фундаторів вітчизняної соціології. Його науковий, організаційний і педагогічний внесок є особливо важливим у розвитку таких царин нашої науки, як історія і теорія соціології. Видається символічним, що ці галузі соціологічного знання називають “першою спеціальністю”, і йдеться не лише про чисельний порядок, а й про їхню важливість.

Журналістська освіта, що її здобув ювіляр, навчаючись у Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка впродовж 1960–1965 років, коли ще не було ані факультетів, ані кафедр соціології, очевидно, певною мірою сформувала той легкий і вишуканий стиль, що властивий для робіт В.Танчера, той спосіб викладу, коли складні теоретико-методологічні речі описано доступно і зрозуміло. Утім, сам ювіляр із характерними самоіронією і гумором говорить, що єдине, чому його навчили на факультеті журналістики в ті роки, — це “більш-менш вправно викладати думки, які, що правда, почали з’являтися значно пізніше”.

Соціогуманітарний склад мислення, природна допитливість, дуже широкий, особливо для радянської людини того часу, світогляд, інтерес до конкретних соціальних проблем і наукового пояснення їх стали тими особистісними рисами, які визначили подальший життєвий і професійний вибір ювіляра як фахового соціального дослідника і соціолога. Віктор Володимирович пройшов усі сходинки професійного академічного зростання — аспірант Інституту філософії АН УРСР 1967 року, захист кандидатської дисертації у 1971-му, робота на посадах від молодшого наукового до провідного наукового співробітника — спочатку у відділі зарубіжної філософії, потім у

відділі історичного матеріалізму Інституту філософії АН УРСР. У 1987 році В.Танчер захистив докторську дисертацію із суто теоретико-соціологічної проблематики, і, мабуть, з цього періоду цілком можна говорити про професійно усталену соціологічну ідентичність ювіляра.

У цей період, коли вітчизняна соціологія перебувала лише на початку свого інституціонального формування, В.Танчер уже був фаховим соціологом. Його інтерес до активних теоретико-соціологічних досліджень великою мірою підживлювався також науковими відрядженнями (в рамках практикованого за радянських часів “наукового обміну”) до Великої Британії (1986) і США (1987). Це давало рідку для дослідника тої пори можливість не лише вивчати теоретичні традиції світової соціології, відвідувати зарубіжні університети й читати оригінальні праці зарубіжних соціологів, а й безпосередньо спілкуватися з багатьма зарубіжними колегами. Знайомство і міжособистісне спілкування з такими знаними соціологами-теоретиками, як Дж.Александр, Дж.Тернер, Р.Колінз, Н.Смелзер та ін. (до речі, перші два приїздили до Києва і виступали в Інституті соціології НАН України саме з ініціативи Віктора Володимировича), безперечно, посприяли формуванню теоретичних поглядів ювіляра, його баченню тенденцій та особливостей розвитку соціологічного теоретизування.

Зі створенням Інституту соціології НАН України у 1991 році В.Танчер стає завідувачем відділу — спочатку зарубіжної соціології, потім історії та теорії соціології, а з 2003-го він — головний науковий співробітник Інституту. Від 1998-го наш ювіляр розпочинає також активно працювати на педагогічній ниві. З цього часу він очолював (спочатку за сумісництвом, потім за штатом) кафедру соціології Київського національного університету культури і мистецтв (до 2012-го). Зараз Віктор Володимирович є професором зазначеної кафедри. Вчене звання професора з теорії та історії соціології він отримав у 1998 році. Окрім того він є академіком — засновником Української Академії політичних наук (1993).

Щодо кола досліджуваних наукових проблем, то воно було і є в творчості Віктора Танчера досить широким. У цьому плані варто згадати його головні праці за кількома напрямками: історія соціологічної науки — “Очерки истории социологической мысли” (К., 1992) і “Курс истории теоретической социологии” (К., 1995), які були відзначені премією ім. М.Грушевського НАН України з історико-соціологічної проблематики (2001); навчальний посібник “Соціологія” (за ред. С.Макеєва; К., 1999, 2000, 2003, 2008); історія української соціологічної думки — “Біля витоків соціологічної думки в Україні” (К., 1995); проблеми сучасної соціологічної теорії — “Методологический кризис современной буржуазной теории” (К., 1985); “Социологическая теория сегодня” (К., 1994); “Современная американская социология” (М., 1994); соціокультурна та соціополітична проблематика — “Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору” (К., 1997), “Соціологічні дослідження культури: концепції та практики” (К., 2010), “Соціологія політики” (К., 2010), “Соціологічне знання та влада” (К., 2005), “Спеціальні та галузеві соціології” (К., 2007), “Культура, суспільство, особистість” (К., 2006).

Напрацьовано ювіляром, як бачимо, чимало. Діапазон наукових інтересів, як правило, співзвучний часові. Його теоретико-соціологічні розробки можна побачити у різних фахових часописах (“Філософська думка”, “Філософська і соціологічна думка”, “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” тощо), у розділах колективних монографій (“Політичні партії та рухи у світлі “ситуації постмодерну””, 1997; “Соціологія інтимності в постмодерністському ракурсі”, 2010 та ін.), у науково-популярних брошурах.

Утім, Віктор Танчер — не лише авторитетний вітчизняний дослідник, а й талановитий і чуйний педагог, який активно займається фаховою підготовкою молодих соціологів. Не дарма останнім часом ювіляр переймається також дослідженням проблем соціологічної освіти, культурного оснащення українського студентства (“Соціологічна наука: проблеми розвитку і дисциплінарного переформування”, 2009; “Культурний капітал українського студентства”, 2012), а також вивченням питань мультикультуралізму, культурних взаємобмін та конфліктів у глобалізованому світі, науковій специфіки культуральної соціології. Сам ювіляр зазначає, що “є ще багатенько тем та дилем соціологічного пізнання, а також — суспільних проблем, якими варто зайнятися”.

Що ж, варто лише вітати цей негасний потяг до наукового пізнання з боку нашого ювіляра!

Наш дорогий ювіляр зробив багато для утвердження дисциплінарного статусу соціологічної науки в Україні. Студенти-соціологи і аспіранти постійно звертаються до вже класичних праць Віктора Володимировича, активно вивчають, засвоюють його нетривіальні наукові підходи, ідеї та розробки. Тож щиро побажаємо йому подальшого натхнення на складному шляху соціологічного теоретизування на відповідальній педагогічній ниві!

Міцного здоров'я, славного довголіття та непозбутніх бадьорості та оптимізму, притаманних Вам, Вікторе Володимировичу!

Друзі та колеги

Ювілейне...

Ще, здавалось би, не так давно ми — молоді аспіранти — курсували коридорами Інституту філософії АН (та довколишніми кав'ярнями) — і вже черговий ювілей!

Якщо рахувати з часу прийняття до аспірантури (кінець 1967-го), науковий стаж ВВ якраз подолав 50-річний рубіж. Півстоліття в академічній науці — це вже сам по собі результат, та й наукові здобутки ще приростають.

Останніми десятиліттями — у царині соціології. Хоча докторську дисертацію ВВ захистив ще в ІФ АН УРСР (1987-го) за спеціальністю “історія філософії”, вона була присвячена американській теоретичній соціології, а з остаточною інституціоналізацією нашої науки в Україні та створенням ІС НАНУ він очолив відділ історії та теорії соціології. Саме тут написані основні праці: монографії, посібники, аналітичні розвідки.

Оглядаючи їх, пригадаємо, що ВВ належить до найбільш плодovitих авторів журналу “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” — 11 публікацій за 1998–2017 роки + 8 статей у попереднику цього часопису, “Філософській і соціологічній думці” (1989–1995), а є ще численні праці в інших фахових соціологічних виданнях, університетських збірках, колективних монографіях, енциклопедіях, словниках тощо.

Тематична спрямованість аналітичних досліджень змінювалася: історія соціологічної думки в Україні, стан сучасного соціологічного теоретизування, дилеми соціологічного пізнання, аналітика трансформаційних змін, концептуалізація соціальних конфліктів, сучасні глобалізаційні процеси, постмодерні ідеї та теорії в соціології, проблеми мультикультуралізму та полікультурності сучасних соціумів тощо. Але незмінним залишався фокус на актуальних проблемах сучасного соціального світу та його соціологічного аналізу.

Певні теми і царини соціологічного знання завжди були в полі зору ВВ. Це, зокрема, осмислення соціальної конфліктності: починаючи з нашої статті “От идеологии “равновесия” к социологии конфликта” (“Социологические исследования”, 1977, № 3); пізніше розгляд концепцій глобального конфлікту; потім низка публікацій про “Майдан” як ціннісний конфлікт у вітчизняних та зарубіжних виданнях. Також він постійно звертався до концепцій та ідей постмодерністської соціології. Інша дослідницька проблематика, така як “соціологія еліт” та “соціологія інтимності”, із часом відходила на другий план.

Зазначені теми та проблеми знаходили висвітлення й у лекційних курсах, які професор читає в Київському національному університеті культури і мистецтв, де він працює останніми роками (а oprіч того ВВ співпрацював на соціологічних факультетах у Міжнародному Соломоновому університеті та Київському національному університеті імені Тараса Шевченка). Він охоче працює з магістрантами, пошукачами, взагалі молодими дослідниками, залучає їх до співавторства: І.Шевель (концепції соціальних конфліктів, соціокультурних процесів, глобалістики), Л.Скокова (розгляд ідей “культуральної соціології” Дж.Александера — старого знайомого ВВ), А.Колісник (витлумачення “Майдану” як зіткнення ціннісних орієнтацій), В.Плющ (аналітика постмодерних ідей М.Мафесолі). Він щедро ділиться знаннями, досвідом і “підзаряджується” креативом та енергією від молодших соціологів.

Викладацька діяльність спонукає до постійного оновлення навчальної літератури. Oprіч добре відомих “Курсу історії теоретичної соціології” та “Соціології” (за ред.С.Макеєва), останнім часом вийшла друком книжка: А.Ручка, В.Танчер, І.Шевель. “Класичні та неокласичні соціологічні теорії (короткий виклад)” (2016), в якій віддзеркалилися загальні тенденції нашої освіти — тяжіння до стислого, майже словникового формату, спрощення... Живемо в ногу з часом. Попри труднощі та негаразди соціологічна наука в Україні продовжує розвиватися. І свій гідний внесок у це робить ВВ.

Побажаймо йому успіхів!

Анатолій Ручка, друг і співавтор